
Zoran
ŠUĆUR

SIROMAŠTVO KAO
SASTAVNICA
SOCIOKULTURNOG
IDENTITETA ROMA

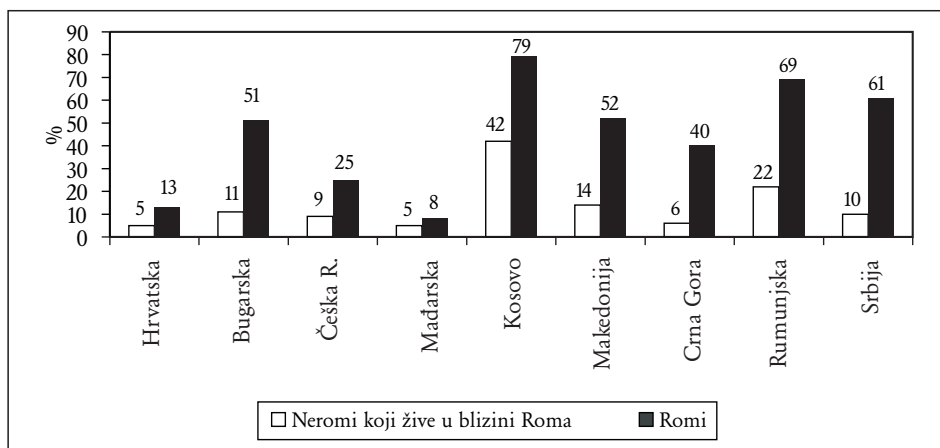

Objektivni i subjektivni pokazatelji romskoga siromaštva

Postoji tijesna veza između Roma i siromaštva i ona traje stoljećima. Romi su zasigurno skupina s najvećim rizikom siromaštva u svim društvima u kojima žive. Romsko je siromaštvo specifično u odnosu na siromaštvo drugih etničkih ili socijalnih skupina. Prije svega, siromaštvo je među Romima znatno raširenije nego u drugim skupinama. Stope romskoga siromaštva mogu biti desetak puta veće nego stope siromaštva u drugim skupinama. U Rumunjskoj, Bugarskoj i Mađarskoj (zemljama koje su članice ili kandidati za ulazak u EU) između 40-80% Roma živi ispod granice siromaštva od 4,3 američka dolara po osobi na dan (Ringold i sur., 2003.). S druge strane, Romi lako upadaju u siromaštvo i duže vrijeme ostaju u siromaštvu (mnogi i cijeli život). To znači da je romsko siromaštvo nerijetko po svom karakteru dubinsko i permanentno.

Slika 1.
Stope siromaštva Roma i drugih skupina (2004.)

(međunarodna linija siromaštva od 4,3 \$ dnevno po osobi, izražena u PPP – paritetu kupovne moći)

Izvor: <http://vulnerability.undp.sk>

Napomena: Prilikom izračuna visine dohotka po članu kućanstva, upotrijebljena je OECD-ova ekvivalentna ljestvica (prvi odrasli=1, ostali odrasli=0,5, djeca ispod 14 g.=0,3). To znači da se dohodak po članu kućanstva ne dobiva tako da se ukupni dohodak podijeli s brojem članova kućanstva, nego s "ekvivalentnim brojem članova kućanstva". Npr. ako ukupni dohodak kućanstva u kojem živi bračni par i dvoje djece iznosi 1200 kn, ekvivalentni dohodak po članu kućanstva ne bi iznosio 300 kn ($1200 \div 4$), nego 571,43 kn ($1200 \div 2,1$).

Golema većina Roma u Hrvatskoj također je zaokupljena problemima siromaštva, o čemu svjedoče i objektivni i subjektivni pokazatelji siromaštva. Kao što se vidi iz slike 1, stopa siromaštva Roma u Hrvatskoj otprilike je dva i po puta veća nego stopa siromaštva neromske populacije koja živi u istim naseljima s Romima ili u blizini romskih naselja. Sigurno da bi razlika između siromaštva Roma i općenito neromske većine bila znatno veća. U usporedbi s drugim zemljama, Hrvatska pripada skupini zemalja koje imaju manje razlike između stopa siromaštva Roma i ostalih zajednica koje žive u romskom susjedstvu.

Razvidno je da su materijalne i financijske prilike romske populacije daleko gore nego materijalne prilike stanovništva koje živi u apsolutnom siromaštvu (Tablica 1).

Tablica 1.
Životni uvjeti ukupnoga stanovništva, siromašnih i Roma

Pokazatelji životnoga standarda	Ukupno stanovništvo (%)	Siromašni (%)	Romi (%)
Manje od 10 kvadrata stana po osobi	8,1	25,0	67,2*
Nema struje	0,3	2,1	26,0
Nema WC u kući	8,8	37,2	66,0
Nema kupaonicu u kući	7,9	38,1	63,3
Nema tekuće vode	5,7	22,0	48,9
Nema kanalizacije	24,0	45,2	78,8
Nema telefona	10,7	40,1	61,1
Nema hladnjaka ili škrinje	5,9	16,6	20,9
Nema stroj za pranje rublja	8,9	32,6	49,9
Nema automobil	37,0	89,2	67,5

Izvor: Terensko anketiranje 2004.

Napomena: Pokazatelji životnoga standarda za ukupno stanovništvo i siromašne preuzeti iz Luttmer (2000.). Granica siromaštva određena na temelju minimalnih izdataka za prehranu i ostale potrebe.

* S obzirom na to da nismo imali precizan podatak o površini stana Roma, jer su odgovori ispitanika svrstavani u određene razrede u pogledu veličine stambenoga prostora, da bismo izračunali veličinu stambenoga prostora po članu kućanstva, pošli smo od toga da sva kućanstva u određenom razredu imaju prosječnu vrijednost dotičnoga razreda. To znači da podatak o veličini stambenoga prostora po osobi nije posve precizan.

Kada se uspoređuju određeni elementi infrastrukture i stambenoga standarda, na koji odlazi velik dio kućanskih izdataka u Hrvatskoj, onda vidimo da čak više od 1/4 Roma nema električnu energiju, dok je udio ovakvih kućanstava među ukupno siromašnima oko 2%. Gotovo polovica romskih kućanstava nema stroj za pranje rublja, koji se smatra dijelom minimalno pristojnoga životnog standarda u Hrvatskoj. Romi imaju znatno višu razinu deprivacije na svim elementima životnoga standarda u odnosu na općenito siromašne, osim kada je riječ o automobilu. Do-

sadašnja su istraživanja siromaštva pokazala da je posjedovanje automobila relativno dobar grubi indikator siromaštva u Hrvatskoj. Otprilike 90% siromašnih i oko 95% korisnika socijalne pomoći ne posjeduje automobil (Šućur, 2001.; World Bank, 2000.). Čini se da automobil za Rome ima dodatne funkcije. Za velik dio romskih obitelji automobil je važan prilikom priskrbljivanja sredstava za život, ako se imaju na umu aktivnosti kojima Romi osiguravaju sredstva za život (prikupljanje sekundarnih sirovina, sitna trgovina i preprodaja). Za druge građane osobni automobil nije u toj mjeri egzistencijalno nužan.

Kada usporedimo trenutačni životni standard romskih kućanstava s onim prije 6 ili prije dvadesetak godina, onda je evidentno da se dogodilo poboljšanje materijalnih uvjeta života (mjereno posjedovanjem određenih trajnih potrošnih dobara) (Tablica 2).

Trajna potrošna dobra	Istraživanje iz 1982.	Istraživanje iz 1998.	Istraživanje iz 2004.
Nema struje	48,1	14,3*	26,0
Nema hladnjaka	72,9	40,0	37,1
Nema TV	61,9	20,2	15,0
Nema perilice rublja	92,2	65,9	49,9
Nema automobila	83,1	72,9	67,5

Izvor: Hodžić, 1985., 30-31 (za istraživanje iz 1982.), Štambuk, 2000., 307 (za istraživanje iz 1998.) i terensko istraživanje 2004.

Napomena: Obuhvat uzorka u ovim istraživanjima bio je različit, što je moglo utjecati na dobivene rezultate. Istraživanjem iz 1982. obuhvaćeno je bilo 20 romskih naselja, istraživanjem iz 1998. godine 5 naselja, a istraživanjem iz 2004. godine 43 naselja.

* Od pet naselja obuhvaćenih istraživanjem u četiri je postotak kućanstava bez struje iznosio između 0 i 11,5%, dok je u petom naselju bez struje živjelo više od polovice kućanstava.

Broj kućanstava bez struje više je nego prepolovljen u dvadesetak godina. U odnosu na 1998. godinu, najviše se smanjio postotak kućanstava bez perilice za rublje (iako je još uvijek prilično visok). Ipak, dobivene podatke treba uzimati s oprezom, jer mogu postojati velike razlike u životnom standardu između stanovnika pojedinih romskih naselja.

Subjektivne romske percepcije vlastita materijalnog položaja ne razlikuju se bitno od onih objektivnih (Tablica 3). Na ljestvici od 1 do 5 više od trećine ispitanika ocijenilo je svoj materijalni položaj ocjenom 1, odnosno kao nezadovoljavajući. Ako tome pridodamo i one koji su svoju materijalnu poziciju ocijenili ocjenom 2, onda nešto manje od 60% kućanstava živi u nezadovoljavajućim ili jedva prolaznim materijalnim prilikama. Ovdje treba uzeti

Tablica 2.
Promjene u životnom standardu Roma

u obzir i standard s kojim su se ispitanici uspoređivali prilikom ocjenjivanja svoga materijalnog položaja. Romske su percepcije prihvatljiva ili pristojna životnog standarda vjerojatno skromnije nego percepcije drugih socijalnih ili etničkih skupina.

Tablica 3.
Materijalno stanje kućanstva
prema procjeni ispitanika*
(N=962)

	%
1	35,1
2	24,3
3	22,6
4	8,4
5	9,6

Izvor: Terensko anketiranje 2004.

* Ocjena je napravljena na skali od 1 do 5, identično ocjenjivanju u školi.

Iz Tablice 4 vidimo i to da je bez premca najveći problem s kojim se suočavaju romska kućanstva, prema prosudbama ispitanika, siromaštvo i materijalna oskudica. S obzirom na to da su ispitanici mogli navesti do dva problema, indikativno je da na ljestvici problema koje ispitanici spominju kao prve postoji golema razlika između siromaštva i svih drugih spomenutih problema. Naime, 64,7% ispitanika u prvi je plan istaklo problem siromaštva, a 11,3% loše stambene uvjete, koji su u pravilu vrlo usko povezani sa siromaštvom. Kada rangiramo probleme bez obzira na to jesu li spomenuti kao prvi ili kao drugi po važnosti, siromaštvo i dalje ostaje na prvom mjestu, a zatim nezaposlenost te loši stambeni uvjeti. Svi koji su kao problem navodili siromaštvo naveli su ga po redoslijedu isključivo na prvom mjestu.

Tablica 4.
Najveći problemi romskih
kućanstava* (N=958)

Problem	% ispitanika koji problem navode kao prvi	% ispitanika koji problem navode kao prvi ili kao drugi
Loš materijalni položaj (oskudica i siromaštvo)	64,7	64,7
Loše zdravlje članova obitelji	8,6	19,9
Poteškoće sa školovanjem djece	4,4	8,1
Loši stambeni uvjeti	11,3	33,4
Velika udaljenost od posla za zaposlene	1,3	2,6
Nezaposlenost	8,5	47,0
Velika opterećenost žena (posao, obiteljske obveze)	0,3	4,0
Ostalo	1,0	1,8

Izvor: Terensko anketiranje 2004.

* Moglo se navesti do dva problema.

Ne samo da je siromaštvo ključni problem Roma nego je ono “zaštitni znak” ili prepoznatljivo obilježje Roma (Tablica 5). Više od polovice ispitanika (52%) smatra da siromaštvo najbolje opisuje Rome kao etničku skupinu.

	%
Siromaštvo	52,0
Običaji	17,0
Folklor	13,5
Jezik	11,1
Tipični obrti	4,0
Drugo	2,4

Tablica 5.
Što najbolje opisuje Rome
(N=959)

Izvor: Terensko anketiranje 2004.

Romi i “kultura siromaštva”

Romi se tradicionalno percipiraju kroz razne stereotipe. Javnost ih percipira kao prosjake i skitnice ili kao lopove. Često ih se označuje kao “nezaslužne siromahe” (Katz, 1989.), tj. kao ljude koji su lijeni, izbjegavaju rad, imaju nekontroliranu reprodukciju, neodgovorni su i nezreli, ne prihvaćaju moderne vrijednosti, žive od državne potpore i sl. Drugim riječima, Rome se u pravilu okrivljuje za vlastito siromaštvo. Tako je raširena slika Roma kao onih koji žive u bijedi i siromaštvu, ali i kao onih koji pretjerano i neprimjereno iskorištavaju državne sustave pomoći, potičući time frustracije i suparništvo s neromskim skupinama. Stoga se može postaviti pitanje: je li romsko siromaštvo “situacijsko” ili “kulturalno”? Je li siromaštvo intrinzični dio romske kulture, tako da šira javnost u tom pogledu ne može učiniti ništa ili vrlo malo?

Neki su autori u romskom siromaštvu skloni vidjeti elemente patologije i kulturalizma. “Patološki” pristup sugerira da jedina odgovornost za siromaštvo leži na pojedincu, tj. siromaštvo je rezultat socijalnih i osobnih nedostataka pojedinca. Riječ patologija aludira na aktivnu ulogu pojedinca u stvaranju siromaštva, odnosno da pojedinci aktivno i svjesno stvaraju vlastitu bijedu. Isto tako, iz ovog bi se pristupa moglo zaključiti da su siromašni predodređeni da budu kriminalci i prijestupnici i da nikakva društvena intervencija neće imati uspjeha zbog samoga karaktera tih ljudi.

Ipak, autori znatno češće romsko siromaštvo nastoje objasniti teorijom “kulture siromaštva” (Lewis, 1965., 1968.), jer kulturalizam ne aludira na “genetske” crte Roma, nego na njihovu kulturu koja ih potiče na to da, u skladu sa stereotipima, izbjegavaju rad, imaju previše djece

Tablica 6.
 Obilježja kulture siromaštva

Individualna razina	Obiteljska razina	Socijalna razina
<ul style="list-style-type: none"> • marginaliziranost • bespomoćnost • fatalizam • orijentacija prema sadašnjosti • manjak kontrole impulsa • slaba ego-struktura • uvjerenost u mušku superiornost • tolerantnost prema psihopatologijama svih vrsta 	<ul style="list-style-type: none"> • slobodne veze i "divlji" brakovi • rani ulazak u spolne odnose • nema djetinjstva kao specifičnoga zaštićenog razdoblja • nedostatak privatnosti • matrifokalna obitelj • visoke stope razvoda • muškarci napuštaju obitelj 	<ul style="list-style-type: none"> • nepripadanje i nesudjelovanje u društvenim institucijama (privredne organizacije, sindikati, političke stranke i sl.) • slaba upotreba društvenih usluga (zdravstvenih, kulturnih, obrazovnih, bankovnih itd.) • socijalna dezorganizacija i kronična nestabilnost

ili prihvaćaju prokriminalnu životnu orijentaciju. Prema ovoj teoriji, siromašni se služe životnim strategijama koje su posljedica kulturno uvjetovane prakse. Oni razvijaju vlastitu kulturu, posve različitu od kulture društva, s osobnim normama i vrijednostima. Obilježja kulture siromaštva, prema Lewisovim nalazima, mogu se analizirati na individualnoj, obiteljskoj i socijalnoj razini (Tablica 6).

Krađe, prosjačenja, sitne prijevare, prostitucija, zele-naštvo, droge, maloljetničke trudnoće i druge devijacije također se prihvaćaju kao obilježja kulture siromaštva. Siromašni su uhvaćeni u endemični samoodržavajući začarani krug jer nemaju snage zaustaviti procese koji uzrokuju i održavaju njihovo siromaštvo.

Na prvi pogled, teza o intergeneracijskoj transmisiji siromaštva "lako" se može ilustrirati primjerima iz romskoga života. Lewis je smatrao da se kultura siromaštva internalizira i uči u socijalizacijskom procesu, zbog čega ima velik utjecaj na djecu. Lewis (1968., 50) kaže: "Do svoje šeste ili sedme godine djeca iz slama obično usvoje osnovne vrijednosti i stavove svoje supkulture i nisu psihološki pripremljena iskoristiti sve prednosti promijenjenih okolnosti ili povećanih šansi koje se mogu pojaviti u njihovom životu". I novije teorije ističu da siromašni prenose uvjerenja, prakse, ambicije i očekivanja s generacije na generaciju kao oblik "naslijeđa". Na primjer, ako je siromašna (romska) obitelj razvila praksu prosjačenja i varanja, ova će se "vještina" prenijeti na mlađe članove obitelji, jer predstavlja mehanizam kojim siromašni nastoje izaći na kraj sa socijalnom i ekonomskom marginalizacijom. Kao što bogati prenose svoje bogatstvo potomcima, tako i siromašni transferiraju svoje obiteljsko "naslijeđe" mladima, koji ga internaliziraju i kasnije rabe u životu. Na isti bi se način mogle objasniti niske obrazovne aspiracije ili životne ambicije mladih u takvim okolnostima. Ovo bi značilo da siromašni pridonose svom osiromašivanju prikupljanjem, očuvanjem i prenošenjem ponašanja povezanih sa siromaštvom.

Ako postoji romska kultura siromaštva, što je njezin sadržaj? Istina je da su neka obilježja Lewisove kulture siromaštva prisutna među Romima (osjećaj marginaliziranosti i bespomoćnosti, orijentacija na sadašnjost, slobodne veze, rani ulazak u spolne odnose, nedostatak djetinjstva kao zaštićenoga razdoblja, slabo sudjelovanje u društvenim institucijama i sl.). Međutim, neke sastavnice kulture siromaštva danas su postale karakteristične ne samo za Rome i siromašne nego i za druge socijalne slojeve u Hrvatskoj. Mnogi imaju osjećaj bespomoćnosti i nesigurnosti u situaciji ekonomske recesije i ograničenih mogućnosti zapošljavanja. Kako je uopće moguće planirati budućnost u situaciji kada pojedinci nemaju nikakva utjecaja na društvenu okolinu? Kohabitacije i visoke stope razvoda nisu specifičnost siromašnih, nego općenito trendovi u suvremenom društvu. Isto se može kazati i za izvanbračno rađanje djece. U najrazvijenijim zemljama više od polovice broja djece rađa se izvan braka. Ni rano stupanje u spolne odnose nije posebnost siromašnih ili Roma. Nakon seksualne revolucije mladi iz različitih društvenih slojeva ranije ulaze u spolne odnose, s tim da ipak postoji velika razlika između Roma i ostalih u pogledu razdoblja ulaska u prvi brak. "Macho kultura" ili vjerovanje u superiornost muškaraca nisu specijalno povezani s Romima, nego s patrijarhalnom kulturom, koja je još prisutna i u hrvatskom društvu. Doduše, istina je da romski roditelji očekuju od svoje djece da znatno ranije "odrastu" (udaju se/ožene, počnu zarađivati ili se osamostale) nego neromska djeca (Šućur, 2004.), ali se Rome istodobno "optužuje" da imaju prezaštitnički odnos prema djeci (preblag i spontan odgoj).

Kada bi Romi podržavali kulturu siromaštva, to znači da bi prihvaćali drugačije vrednote od onih u društvu. Međutim, Tablica 7 pokazuje da se njihova ljestvica vrednota vjerojatno ne razlikuje bitno od ljestvice ostalih (nažalost, nemamo kontrolni uzorak neromske populacije da bismo to provjerili).

Na vrhu ljestvice nalaze se obiteljske vrijednosti, osobne vrednote i slobode (zdravlje, djeca, poštenje, sloboda, prijateljstvo, ljubav, brak), zatim dolaze radno-materijalističke vrijednosti (rad i novac), dok su na dnu ljestvice tradicionalne i političke vrijednosti (politika, nacija, vjera). Iz predstavljene hijerarhije vrednota može se zaključiti kako život u siromaštvu nije način života koji Romi preferiraju. Rad također zauzima visoko mjesto na vrijednosnoj ljestvici, kao sredstvo ostvarenja mnogih drugih vrednota. Dakle, vrijednosni sustav Roma nije bitno drugačiji od vrijednosnoga sustava društva kao cjeline. Međutim, pitanje je u

Tablica 7.
Ljestvica vrednota Roma*

Vrednote	Uopće nije važno	Vrlo važno	Prosjek	Rang prema kategoriji "vrlo važno"
Brak	1,6	82,0	4,71	7
Djeca	1,3	95,2	4,90	2
Rad	1,3	79,5	4,70	8
Znanje	0,8	67,8	4,52	13
Obrazovanje	4,6	68,2	4,40	12
Poštenje	0,4	88,6	4,85	3
Prijateljstvo	0,4	85,1	4,80	5
Slobodno vrijeme	1,0	59,0	4,38	16
Ljubav	1,6	83,6	4,72	6
Seksualni život	4,3	70,7	4,40	10
Zaštita okoliša	2,5	68,4	4,49	11
Politika	48,3	11,7	2,14	18
Vjera	6,0	62,9	4,26	15
Nacija	12,9	49,7	3,85	17
Novac	1,2	79,0	4,69	9
Sloboda	0,2	88,4	4,85	4
Spolna ravnopravnost	3,0	67,1	4,43	14
Zdravlje	0,1	96,6	4,96	1

Izvor: Terensko anketiranje 2004.

* Važnost svake vrednote procjenjivana je na ljestvici od 1 do 5 (1 – uopće nije važno, 2 – uglavnom nevažno, 3 – nisam siguran, 4 – uglavnom važno, 5 – vrlo važno).

kojoj su mjeri dobivene vrijednosne orijentacije Roma rezultat njihova nastojanja da svoje odgovore usklade s općim društvenim očekivanjima. Kod Roma je prisutna diskrepancija između tzv. eksplicitnih i implicitnih vrednota (Županov, 1995.). Eksplicitne (javno priznate) vrijednosti mogu biti puke deklaracije po kojima se ljudi ne ponašaju u stvarnom životu, dok su implicitne vrijednosti stvarne vrijednosti, iz kojih proizlaze ponašanja. Ova diskrepancija između eksplicitnih i implicitnih vrednota nije navlastita samo za Rome, ali je ona kod Roma vjerojatno izraženija, jer Romi često ne mogu ostvariti vrijednosti koje deklarativno podržavaju. Kako Romi nisu kadri ostvariti ciljeve matične kulture, stvaraju norme koje su primjerenije situaciji u kojoj žive ("vrijednosna rastezljivost") (Mitrović, 1990.). Svojim akcijama i ponašanjima Romi ili siromašni mogu kršiti vlastite moralne norme i vrijednosti.

Kako protumačiti prisutnost nekih crta kulture siromaštva među Romima? Treba kazati da je sam Lewis isticao kako je kultura siromaštva istodobno i adaptacija i reakcija siromašnih na njihovu marginalnu poziciju u visoko individualiziranom kapitalističkom društvu. Kultura si-

romaštva predstavlja pokušaj siromašnih da se uhvate ukoštac s osjećajima beznada i očaja, koji proizlaze iz spoznaje o nemogućnosti postizanja uspjeha, u skladu s vrijednostima i ciljevima širega društva. Ono što neki nazivaju “kulturom” zapravo predstavlja mehanizme preživljavanja, odnosno adaptaciju siromašnih na životne neprilike. Je li, recimo, socijalna dezorganizacija ili nestabilnost zaista obilježje romskih zajednica? Iz brojnih istraživanja proizlazi da uvjeti života u svim romskim zajednicama nisu isti: negdje su stabilni, neke se zajednice bore protiv životnih problema i “nesreća”, neke su slabije organizirane i nestabilne. Romi mogu uspješno organizirati svoje zajedničke aktivnosti na način koji je drugačiji od onoga među neromskom populacijom. Romi imaju svoje modele rješavanja problema. Tako se srodničke mreže mogu shvatiti kao “kulturni kapital”, a ne kao nešto što onemogućuje suradnju i poduzetnost. Višegeneracijske obiteljske mreže predstavljaju sredstvo preživljavanja za različite generacije, jer osiguravaju redovito pritjecanje financijskih sredstava (dječji doplatak, obiteljske naknade, mirovine, naknade za nezaposlene). Te obiteljske mreže služe i kao informacijske mreže o tržištu rada, mogućnostima zarade, dobitcima i gubicima napuštanja lokalne sredine i sl.

Treba prihvatiti činjenicu da život u siromaštvu pogoduje razvoju onih oblika ponašanja koji su više situacijskoga karaktera, ali ne treba isključiti ni mogućnost da siromaštvo stvara trajnije obrasce ponašanja (Gans, 1968.) koji mogu negativno utjecati na brzinu promjena nakon prestanka siromaštva. Usvojeni obrasci ponašanja mogu dovesti do “kulturnoga zaostajanja”, tj. mogu sprječavati ili otežavati lagan i brz “povratak” u društvo, iako se vjeruje da je kulturno zaostajanje privremenoga karaktera. Stoga je bitno i prilikom istraživanja romskoga siromaštva utvrditi koji su obrasci njihova ponašanja situacijski, a koji su internalizirani i imaju obilježja “kulture”. Situacijska se ponašanja mijenjaju u skladu s promjenom životnih okolnosti (bez društvenih intervencija), dok se internalizirana ponašanja mogu mijenjati poglavito organiziranim aktivnostima.

Nedostatak teorije kulture siromaštva leži u tome što ona implicira da siromašni i Romi nemaju “svoju kulturu”, već da njihova ekonomska pozicija određuje njihove vrijednosti na predvidljiv način. Zatim, nije jasno imaju li Romi jednu kulturu ili dvije: svoju etničku kulturu i kulturu siromaštva. U kojoj se mjeri etnička kultura Roma dopunjuje kulturom siromaštva? Romi su etnička manjina u Hrvatskoj i drugim zemljama, što znači da imaju i određene kulturne specifičnosti u odnosu na većinsku skupi-

nu. Tako su npr. rani brakovi karakteristični za romsku etničku skupinu. Oni su dio romske tradicije i romske socijalizacije (Šućur, 2004.). Rani brakovi ne moraju, sami po sebi, voditi k siromaštvu. Oni su više indikator slabih obrazovnih aspiracija, ranog ispadanja iz obrazovnoga sustava, što je povezano s niskim kvalifikacijama i slabo razvijenim radnim vještinama, koje u krajnjem slučaju smanjuju izgleda da se pronađe posao na tržištu rada.

Ovdje je važno pitanje koji tradicionalni obrasci romske kulture sprječavaju ili otežavaju modernizaciju romskih zajednica. Materijalni položaj Roma može se poboljšati a da se zadrže dosadašnji kulturni obrasci. Vašečka i Radičova (2001.) ističu sljedeća obilježja romskih obitelji, po kojima se Romi razlikuju od neromske većine, a koji mogu biti povezani s problemima modernizacije i siromaštva:

- život u proširenim obiteljima (još nema dominantne orijentacije prema nuklearnim obiteljima)
- kolektivistički stil života usmjeren prema zajednici
- nepostojanje granice između privatnog i javnog (privatnost ne postoji ne samo zbog načina života nego i zbog odnosa prema vlasništvu)
- shvaćanje staništa kao privremenog i provizornog
- jasna podjela spolnih uloga u obitelji (muškarac kao hranitelj obitelji, a žena kao skrbnica i podizateljica djece)
- specifična demografska obilježja (mlado stanovništvo i velik broj djece).

Ipak, treba primijetiti da kultura siromaštva polazi od nedokazane pretpostavke da postoji samo jedan funkcionalni model adaptacije na stanje dugoročne deprivacije. Međutim, među Romima i siromašnima nalazimo kompleksne i raznolike strategije adaptacije na slične socijalne okolnosti. Tako Romi mogu planirati masovno iseljavanje u inozemstvo kao oblik političkoga prosvjeda protiv diskriminirajućih lokalnih uvjeta ili mogu individualno odlaziti u inozemstvo kao ilegalni migranti ili mogu migrirati u zemlje u kojima su povoljniji uvjeti za razvoj "sitnoga biznisa" (Stewart, 2002.).

Uzroci romskoga siromaštva

Sva istraživanja pokazuju da su Romi ranjiviji s aspekta siromaštva nego druge socijalne ili etničke skupine. Neki zastupaju tezu o "rasijalizaciji siromaštva" (Emigh, Fodor i Szelenyi, 2000.), tj. da pripadnici etničkih i rasnih skupina počinju prevladavati među siromašnima, mijenjajući tako profil siromaštva. Prije svega, siromaštvo je općenito povezano s nekim sociodemografskim obilježjima, kao što su

spol, dob, zaposlenički status, obrazovanje, veličina i struktura kućanstva i slično. Međutim, povezanost siromaštva s ovim obilježjima varira između društava te između Roma i ostalih.

Nekoliko je čimbenika koji utječu na povećanu ranjivost romske populacije. Prvo, poznato je da Romi imaju niže obrazovanje i slabo razvijene profesionalne vještine, što određuje njihov položaj na promijenjenom (tranzicijskom) tržištu rada. Rizik siromaštva općenito je visok ako je kućedomaćin nezaposlen ili bez obrazovanja, a ima troje i više djece. Veza između siromaštva i ovih triju obilježja (nezaposlenost, nisko obrazovanje, velik broj djece) kod Roma je znatno snažnija nego kod ostalih. Neromska kućanstva sa spomenutim obilježjima ne moraju nužno prevladavati među siromašnima. Tako većina siromašnih u Hrvatskoj, s obzirom na zaposlenički status, nisu nezaposleni, nego umirovljenici (Šućur, 2004.; World Bank, 2000.). Prema jednom istraživanju (Ringold i sur., 2003.), neromske obitelji kojima je na čelu osoba bez ikakva obrazovanja imaju nekoliko puta više stope siromaštva nego obitelji u kojima glava kućanstva ima srednjoškolsko obrazovanje. Sličan je omjer između stopa siromaštva neromskih kućanstava koje vodi nezaposlena i zaposlena osoba. Nasuprot tome, među romskim obiteljima siromaštvo je relativno visoko bez obzira na obrazovni ili zaposlenički status glave kućanstva. Rizik siromaštva za Rome visok je i onda kada je kućedomaćin zaposlen. Podatci o procjeni materijalnoga statusa pokazuju da se subjektivne ocjene materijalnih prilika statistički značajno ne razlikuju s obzirom na obrazovni i zaposlenički status kućedomaćina te s obzirom na strukturu kućanstva (Tablice 8, 9 i 10).

Obrazovanje	1	2	3	4	5	Ukupno
bez škole	77 41,2%	48 25,7%	37 19,8%	11 5,9%	14 7,5%	187 100,0%
1-4 razr. OŠ	54 33,5%	47 29,2%	30 18,6%	15 9,3%	15 9,3%	161 100,0%
nepotpuna OŠ	41 34,5%	29 24,4%	29 24,4%	13 10,9%	7 5,9%	119 100,0%
OŠ	31 34,8%	19 21,3%	25 28,1%	6 6,7%	8 9,0%	89 100,0%
srednja škola	9 25,0%	6 16,7%	16 44,4%	3 8,3%	2 5,6%	36 100,0%
Ukupno	212 35,8%	149 25,2%	137 23,1%	48 8,1%	46 7,8%	592 100,0%

$h^2=20,94$ $df=16$ $p \leq .207$

Izvor: Terensko anketiranje 2004.

Tablica 8.
Subjektivna ocjena materijalnoga stanja kućanstva (na ljestvici od 1 do 5) s obzirom na obrazovanje kućedomaćina

Zoran Šučur
**Siromaštvo kao sastavnica
sociokulturnog identiteta
Roma**

Tablica 9.

Subjektivna ocjena materijalnoga stanja kućanstva (na ljestvici od 1 do 5) s obzirom na zaposlenost kućedomaćina

Zaposlenički status	1	2	3	4	5	Ukupno
zaposlen	16 28,6%	14 25,0%	18 32,1%	4 7,1%	4 7,1%	56 100,0%
nije zaposlen	196 36,6%	135 25,2%	119 22,2%	44 8,2%	42 7,8%	536 100,0%
Ukupno	212 35,8%	149 25,2%	137 23,1%	48 8,1%	46 7,8%	592 100,0%

$hi^2=3,17$ $df=4$ $p \leq .529$

Izvor: Terensko anketiranje 2004.

Struktura kućanstva	1	2	3	4	5	Ukupno
samačko kućanstvo	21 47,7%	12 27,3%	6 13,6%	3 6,8%	2 4,5%	44 100,0%
bračni par bez djece u kućanstvu	26 50,0%	12 23,1%	10 19,2%	2 3,8%	2 3,8%	52 100,0%
bračni par s neoženjenom ili neudanom djecom u kućanstvu	163 32,8%	121 24,3%	108 21,7%	52 10,5%	53 10,7%	497 100,0%
deficijentna jednoobiteljska kućanstva	33 44,0%	14 18,7%	17 22,7%	4 5,3%	7 9,3%	75 100,0%
“potpuna” višeobiteljska kućanstva	23 26,7%	23 26,7%	22 25,6%	6 7,0%	12 14,0%	86 100,0%
deficijentna višeobiteljska kućanstva	17 29,3%	12 20,7%	16 27,6%	5 8,6%	8 13,8%	58 100,0%
ostala višeobiteljska kućanstva	45 35,2%	35 27,3%	35 27,3%	7 5,5%	6 4,7%	128 100,0%
Ukupno	328 34,9%	229 24,4%	214 22,8%	79 8,4%	90 9,6%	940 100,0%

$hi^2=32,27$ $df=24$ $p \leq .121$

Izvor: Terensko anketiranje 2004.

Tablica 10.

Subjektivna ocjena materijalnoga stanja kućanstva (na ljestvici od 1 do 5) s obzirom na strukturu kućanstva

Povećanom romskom siromaštvu pridonosi jednodobitni model romske obitelji (uloga je muškarca da priskrbljuje sredstva za život, dok je ženi rezervirano mjesto u kući s puno djece). Razvidno je iz Tablice 11 da u gotovo polovici romskih kućanstava samo jedna osoba priskrbljuje sredstva za život, s tim da u 64% kućanstava nema žena među “zarađivačima”. Ako zbrojimo kućanstva u kojima zarađuje samo jedna osoba (49,2%) i kućanstva u kojima nitko ne priskrbljuje sredstva za život (15,6%), onda u 65% kućanstava najviše jedna osoba osigurava sredstva za preživljavanje.

Tablica 11.

Ukupan broj članova obitelji koji priskrbljuju sredstva za život i udio žena među njima (N=968)

Broj članova koji priskrbljuju sredstva za život	%	Broj žena među članovima koji priskrbljuju sredstva za život	%
0	15,6	0	63,8
1	49,2	1	32,2
2	25,6	2 i više	4,0
3 i više	9,6		

Izvor: Terensko anketiranje 2004.

Drugo, postsocijalistička tranzicija povećala je stare i stvorila nove probleme s kojima se suočavaju Romi. U procesu formiranja novih nejednakosti Romi se pojavljuju kao "gubitnici tranzicije". Osim već spomenutih problema vezanih za tržište rada, u mnogim je zemljama tranzicija negativno utjecala na stanovanje Roma. Jasno je da Romi nisu imali koristi od privatizacije ili od vlasničke restitucije. Isto tako, fiskalni problemi postsocijalističkih država imali su za posljedicu redukciju javnih sredstava za gradnju ili održavanje socijalnih stanova, a znano je da jedan dio Roma živi u socijalnim stanovima. Općenito, kretanja na stambenom tržištu nisu olakšala pristup stanovanju za siromašnije i dohodovno slabije skupine.

Treće, politička transformacija u postsocijalističkim zemljama rezultirala je povećanom diskriminacijom i nasiljem prema Romima. Politička je liberalizacija predstavljala za Rome "podijeljeni blagoslov". Naime, stvorene su šanse za slobodno izražavanje etničkog i kulturnog identiteta te za sudjelovanje u društvu. Međutim, pojavili su se novi izazovi i poteškoće, jer su na političku scenu došle i ekstremističke skupine, čime su otvoreni novi kanali za izražavanje nesnošljivosti prema Romima. Proturomsko nasilje intenziviralo se gotovo u svim tranzicijskim zemljama (kod nas su poznati napadi skinheada na Rome).

Četvrto, Romi su se suočili s ograničavanjem pristupa socijalnim uslugama zbog općega rasta potražnje za njima i stezanja budžeta. U socijalizmu je većina usluga bila besplatna. Danas korištenje socijalnih usluga često iziskuje formalno ili neformalno plaćanje, a dolazi i do smanjenja kvalitete usluga. Geografski izolirane romske zajednice daleko su od službi koje pružaju usluge. S obzirom na udaljenost od socijalnih službi i nelegalno stanovanje, dio Roma nema dokumenata potrebnih za upis u škole ili za korištenje zdravstvenih usluga. Prezastupljenost Roma u neformalnoj ekonomiji također smanjuje njihova prava u sustavu socijalnog osiguranja (naknade za nezaposlene).

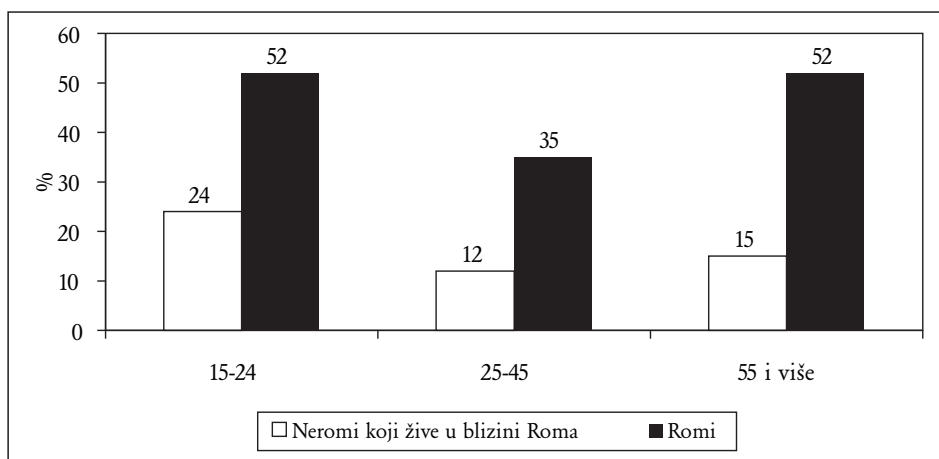
*Romska etnoekonomija, izvori prihoda i promjene
na tržištu rada*

Romi su kroz povijest uglavnom bili isključeni iz formalnih oblika zapošljavanja. Jedino su u socijalizmu (posebice u nekim zemljama) Romi imali visoke stope formalne zaposlenosti, što je bilo uvjetovano činjenicom da je socijalistička ideologija nezaposlenost smatrala oblikom patologije (Human Rights Watch, 1992. i 1993.). No i kada su bili zaposleni, Romi su najčešće obavljali niskostatusne, fizički zahtjevne i slabo plaćene poslove. Današnja zanimanja Roma također su niskostatusna i bez nekoga društvenog ugle-

da. Vrlo je malo Roma u onim zanimanjima koja su visokoprestizna, odnosno koja su povezana s visokim ekonomskim nagradama ili moći.

Promjene na tržištu rada sigurno nisu išle u prilog Romima. Romi u pravilu među prvima ostaju bez posla (ne samo zbog niskih kvalifikacija) i susreću se s velikim problemima u pokušajima da se ponovo vrate na tržište rada, što utječe na njihovo materijalno blagostanje. U socijalističkom razdoblju Romi su bili zaposleni na radno intenzivnim i nekvalificiranim poslovima koji su se održavali jedino zbog egalitarno-redistributivne politike socijalističke ekonomije. Mnoga su radna mjesta na kojima Romi rade ugrožena zbog tehnološkoga napretka, jer znanstveno-tehnološki razvoj smanjuje općenito potražnju za niskokvalificiranim radom. S obzirom na nisku razinu ljudskoga kapitala, Romi imaju vrlo visoke stope (dugotrajne) nezaposlenosti (slika 2). Sve ovo upućuje na kroničnu nestabilnost romskoga formalnog zaposlenja. Podatci u Tablici 12 pokazuju smanjenje uloge formalne zaposlenosti u osiguravanju egzistencije nakon 1998. godine. Bitno je istaknuti da odsutnost formalnoga zaposlenja znači odsutnost društvenoga statusa koji prioritetno izvire iz formalnoga plaćenog rada, ali to, osim toga, implicira i isključenost iz sustava socijalne sigurnosti (Šućur, 2000.).

Slika 2.
Stope nezaposlenosti Roma i
ostalih prema dobnim
kategorijama (2004.)

Izvor: <http://vulnerability.undp.sk>

Napomena: Stopa nezaposlenosti ovdje označuje udio nezaposlenih u radnoj snazi, s tim da pojam "radne snage" obuhvaća sve osobe u radno aktivnoj dobi (starije od 15 godina), isključujući umirovljenike, osobe na školovanju i osobe koje se bave kućanskim poslovima.

S druge strane, Romi su u svojoj povijesti bili povezani s nekim tradicionalnim zanimanjima (Clébert, 1967.), ali te su veze danas gotovo iščeznule. Poznato je da Romi tradicionalno nisu bili zemljoposjednici, što znači da su se

slabo bavili zemljoradnjom ili stočarstvom. Romske ne-agrarne zajednice ne mogu se uzdržavati iz vlastitih resursa. Isto tako, Romi su kao neagrarna kultura imali indiferentan odnos prema zemljištu, tako da nisu nikada uspostavili mehanizme i institucije povezane s agrarnim tipom vlasničkih odnosa. Romi uglavnom nisu "pripadali" određenom teritoriju niti su pridavali važnost stjecanju vlasništva. Naprotiv, njihovi su im tradicionalni obrti davali fleksibilnost u odnosu na teritorij. Oni su često pribjegavali onim poslovima koji su im jamčili nezavisnost u odnosu na većinsko stanovništvo i koji su se uklapali u njihov način života. Kao što je slučaj s nekim drugim nomadskim narodima, Romi su imali drugačiji odnos prema radu i drugačiji odnos prema vremenu. Radili su toliko da bi zadovoljili trenutačne potrebe. Međutim, mnoga su romska tradicionalna zanimanja nestala u prošlom stoljeću ili su ozbiljno oslabljena zbog industrijalizacije (obradba metala ili drveta), pa se Romi okreću drugim ekonomskim aktivnostima. Iz Tablice 5 vidi se da tek 4% ispitanika vidi u nekadašnjim romskim obrtima simbole romske prepoznatljivosti, što znači da ta zanimanja nisu više važna ni kao izvor prihoda.

Tablica 12.
Izvori prihoda Roma*

	Istraživanje iz 1998.	Istraživanje iz 2004.**
Poljoprivreda	4,8	1,1
Stočarstvo	2,4	0,2
Radni odnos	23,0	17,6
Rad u inozemstvu	...	1,3
Kućna radinost	...	3,6
Povremeni, sezonski rad	31,0	26,9
Prijevoznništvo (kamionom, konjem i sl.)	...	0,3
Skupljanje sekundarnih sirovina (metal, staklo, papir i sl.)	20,6	19,7
Sitni uslužni poslovi (pranje automobilskih stakala, prodaja robe po kućama i sl.)	2,4	6,4
Renta (iznajmljivanje poslovnoga prostora, stana, imanja, dionice i sl.)	...	0,2
Mirovina	15,9	4,8
Socijalna pomoć	46,8	74,2
Pomoć rodbine	6,3	2,9
Prosjačenje	11,1	4,1
Gatanje	...	0,5
Nešto drugo	...	4,2

Izvor: Štambuk, 2000., 309 (za istraživanje iz 1998.).

* Moguće je bilo navesti dva izvora   **N=697

Stanje na formalnom tržištu rada oslikava samo jednu stranu materijalnoga položaja Roma. Za Rome su aktivnosti u neformalnoj ("sivoj") ekonomiji vrlo važan izvor prihoda, što se može i očekivati ako se ima na umu njihova sporadična prisutnost u formalnoj zaposlenosti. Odnos prema neformalnom sektoru nije identičan u svim zemljama niti u svim razdobljima. U razdobljima ekonomske

stagnacije ili recesije ovaj sektor može čak imati ulogu socijalnog amortizera. Međutim, s obzirom na to da ga nisu regulirale institucije društva, neformalne aktivnosti katkada ulaze u područje “crne ekonomije”, kojom dominiraju kriminalne ili devijantne aktivnosti. Javnost je uvjeren u to da se čak dobar dio ekonomskih aktivnosti Roma odvija na granici dopuštenog ili s onu stranu granice legalnosti. Često Romi ne mogu dobiti dozvole za trgovanje ili za druge poslove kojima se bave (Danova i Russinov, 1998.).

Romi na različite načine priskrbljuju sredstava za život i ti načini osiguravanja egzistencije mogu se osjetno mijenjati čak i tijekom života pojedinca. U osiguravanju svoje materijalne egzistencije Romi kombiniraju više izvora prihoda. Čak i kada imaju zasnovan formalni radni odnos, Romi plaće dopunjuju drugim prihodima. Treba kazati da i druge skupine u pravilu dopunjuju svoje formalne zarade radom u fušu ili proizvodnjom na vlastitu imanju. S obzirom na neagrarno obilježje romske kulture, Romi rijetko zadovoljavaju prehrambene potrebe vlastitom proizvodnjom hrane (jer nemaju zemljišta i/ili nemaju tradiciju obrađivanja zemljišta). Stoga ne iznenađuje da se Romi, u situaciji kada zajednica u kojoj žive teško može osigurati podmirenje njihovih potreba, odlučuju za državni paternalizam.

Raširena su zanimanja Roma sitna trgovina i preprodaja, rad u inozemstvu, povremeni i sezonski rad za nadnicu u poljoprivredi, sitne usluge (koje su pretežno povezane s popravcima), skupljanje i prodaja otpadnih materijala, prikupljanje ljekovitoga bilja (Tablica 12). Zadržana su i neka stara zanimanja, u prvom redu kao izvor dodatne zarade (glazba, zabava, gatanje, prosjačenje i slično). Sklonost Roma prema određenim zanimanjima i poslovima (koji u pravilu imaju nizak ugled) navela je neke autore na ideju o postojanju romske “etnoekonomije” (Šućur, 2000.).

I podatci iz Tablice 12 potvrđuju činjenicu da je socijalna pomoć Romima najčešći izvor prihoda (u gotovo 3/4 kućanstava socijalna pomoć predstavlja prvi ili drugi izvor prihoda). U usporedbi s istraživanjem iz 1998. godine, značajno se povećao broj kućanstava koja se oslanjaju na socijalnu pomoć kao na jedan od izvora prihoda. Kada govorimo o državnim socijalnim davanjima, značajan broj Roma dobiva dječje doplatke, što se ne vidi iz Tablice 12. Dječji doplatok i socijalna pomoć nisu u koliziji, jer se dječji doplatok ne smatra dohotkom prilikom ostvarivanja prava na socijalnu pomoć. Činjenica da je udio Roma među korisnicima socijalne pomoći nerazmjerno veći od njihova udjela u stanovništvu stalno izaziva pozornost jav-

nosti. Ovaj se podatak često tumači kao indikator ovisničkoga mentaliteta i besramnoga iskorištavanja državnih sredstava. Općenito vlada mišljenje da se ljudi srame biti siromašni ili dobivati socijalnu pomoć, ali to ne vrijedi za Rome, koji su uvijek spremni zatražiti državnu pomoć. Prevladava stereotip da su Romi besramni jer traže sve što se može izvući od države, dok ostali traže pomoć jer žive u lošim životnim uvjetima. Po tome bi se moglo zaključiti da Romi ne žive uvijek u nezavidnim životnim uvjetima ili da namjerno žive u siromaštvu kako bi dobivali pomoć. Rome se optužuje da žive “od naknade do naknade”, iako se priznaje da te naknade nisu dostatne da bi se pokrili osnovni životni troškovi. Ovakva okrivljavanja Roma događaju se u situaciji kada velik dio stanovništva sebe percipira kao siromašne, odnosno kada se “žrtve” natječu za oskudna državna sredstva (“kompetitivna viktimizacija”).

Romi kao “potklasa”

Romi su uvijek bili siromašni i zauzimali su najniže položaje na stratifikacijskoj ljestvici. Nakon pada socijalizma, u oslikavanju društvenoga položaja Roma sve se češće rabi anglosaksonski koncept “potklase” (vidi Katz, 1993.; Mincy, 1996.; Wilson, 1987.; Gans, 1995.). Neki autori nastoje pokazati da je tzv. tranzicija dovela do pogoršavanja društvenoga položaja Roma i do njihova konstituiranja kao “potklase” (Emigh i Szelenyi, 2000.; Szelenyi, 2001.; Vašečka i Radičova, 2001.). U predsocijalističkom razdoblju Romi su označavani kao “pod-kasta”, “parije” ili “nedodirljivi”. Bili su siromašni i diskriminirani, ali su živjeli u svojim tradicionalnim zajednicama i obavljali socioekonomske funkcije koje nisu bile prestižne ili društveno “nagrađivane” (sviranje, zabavljanje, popravci i sl.), ali su smatrani nužnim dijelom društvenoga funkcioniranja. Socijalizam je, što više, htio integrirati Rome u društvo, ali ostavljajući ih i dalje na dnu društvene ljestvice. Uz diskriminaciju koja se nastavila, Romi su morali obavljati fizičke, prljave i slabo plaćene poslove. Činili su sastavni dio društva (najniži sloj u stratifikacijskom sustavu), iako su neki pozitivni rezultati u socijalizmu postignuti prisilnim mjerama, bez romskoga sudjelovanja i prihvaćanja. Postsocijalistička tranzicija gurnula je Rome “izvan” granica društva i intenzivirala procese njihova socijalnog isključivanja. Romi više nisu samo siromašni, oni su sada postali “beskorisni” i društveno “suvišni”.

Upotrebom koncepta potklase želi se istaknuti izoliranost Roma od ostatka društva, ali i njihova diskriminiranost, i to tako da oni u potklasi nemaju gotovo nikakvih

izgleda pronaći svoje uloge u novoj podjeli rada ili imati “normalan” posao, dohodak, stan, socijalnu sigurnost ili pristup boljem obrazovanju za svoju djecu (Stewart, 2002.). Potklasu bi, dakle, činile osobe za koje je vrlo vjerojatno da će ostati nezaposlene i siromašne cijeli život zbog nedostatka obrazovanja i radnih vještina te čija su djeca “zarobljena” u sličnom društvenom svijetu, postajući tako odvojena od ostatka društva kao “nezaslužni siromasi”, “otpisani” ili “beznadni”.¹

Objedinjujući razne definicije potklase, MacDonald (1997., 3–4) shvaća potklasu kao “društvenu skupinu ili klasu ljudi smještenih na dnu klasne strukture, koji su s vremenom postali strukturalno odvojeni i kulturno različiti od regularno uposlene radničke klase, i društva općenito, kroz procese socijalnih i ekonomskih promjena (osobito deindustrijalizacije) i/ili kroz procese kulturnog ponašanja, a koji se sada ustrajno oslanjaju na državnu pomoć i koji su gotovo neprestano primorani živjeti u siromašnim uvjetima i susjedstvima”. Iz ove definicije proizlazi: 1) da je potklasa sloj ispod najniže klase u populaciji zaposlenih, 2) da je nepovoljna situacija pripadnika potklase dugotrajna ili permanentna (traje cijeli život ili generacijama), 3) da je potklasa socijalno, kulturno ili prostorno odvojena od nezaposlenih ili drugih siromašnih skupina i 4) da “kultura” potklase može biti zapreka ponovnom uključivanju u redovitu radnu snagu.

J. Wilson (1987.) također ustraje na razlici između “donje klase” i “potklase”. Wilson kaže da ono što razlikuje članove potklase od drugih ekonomski depriviranih skupina jest to što njihova zajednica ili socijalni milje pridonosi njihovoj marginalnoj poziciji ili slaboj povezanosti s tržištem radne snage. Drugim riječima, problemi marginalne ekonomske pozicije i socijalne izolacije u područjima koncentriranoga siromaštva predstavljaju disfunkcije koje se ne mogu objasniti standardnim konceptom “donje klase”. Područja koncentriranoga siromaštva imaju drastično visok stupanj ovisnosti o socijalnim davanjima (“kultura ovisnosti”), velik udio onih koji su isključeni iz radne snage i visok postotak onih koji napuštaju obrazovni proces (Hajnal, 1995.). Sva ova tri obilježja prisutna su u mnogim romskim zajednicama. Pristup potklase apostrofira socijalnu izolaciju kao jedan od ključnih problema romskoga života.

Povijesno gledajući, koncept potklase sličan je Marxovu pojmu lumpenproletarijata (Stewart, 2000.), kao agregata pojedinaca na marginama socijalne strukture koji nisu integrirani u društvenu podjelu rada, nemaju sistematski pristup profesionalnoj izobrazbi, uglavnom obavljaju se-

zonske i marginalne poslove koji ne jamče sigurnost primanja ili karijere, žive na rubovima društva i oslanjaju se na pomoć socijalnih službi. Osim toga, dok se ostale klase konstituiraju kroz odnose (sukobljavanja ili suradnje) s drugim klasama, potklasa se formira zbog odsutnosti odnosa s drugim klasama.

Neki upozoravaju na opasnosti koje su povezane s upotrebom pojma potklase kada se govori o Romima (Stewart, 2002.). Prije svega, postoji strah da se članove potklase napadne kao "socijalne parazite" i osobe "ogrezle u kriminal", što nerijetko čine pripadnici desnice. Isto tako, postoji trend među znanstvenicima da izbjegavaju koncepte koji bi mogli pridonositi "okrivljavanju žrtve" (Wilson, 1987.). No treba upozoriti da je G. Myrdal, tvorca termina potklasa, rabio ovaj koncept u strukturalnom smislu (potklasa kao skupina pojedinaca koji nisu sudjelovali u poslijeratnom ekonomskom rastu jer nisu stekli obrazovanje i vještine potrebne u modernoj ekonomiji). Kulturološke i bihevioralne komponente nisu u središtu strukturalnoga pristupa potklasi. Apsolutno je neprimjereno automatski vezivati pojam potklase s pojmovima "asocijalnosti" ili "kriminogenosti". Termin potklase (*under-class*) sam po sebi ne asocira na patologiju. Tako, za razliku od potklase, termin "polusvijeta" (*under-world*) više upućuje na patološki socijalni prostor koji ima svoja pravila i norme.

Možda potklasa prenamlašava stvarnu društvenu odvojenost Roma i postoji opasnost da se Rome optuži za stanje u kojem jesu. To je jedan od razloga zašto M. Stewart (2002.) daje prednost konceptu "socijalne isključenosti" pred pojmom potklase. Termin socijalne isključenosti svakako je blaži. Međutim, treba li se odreći nekoga koncepta samo zato što postoji mogućnost njegove drugačije upotrebe ili zloupotrebe? Pristup potklase sugerira da ključni teorijski koncept "nije kultura siromaštva, nego socijalna izolacija" (Wilson, 1987., 6). Kultura siromaštva implicira da se osnovne vrijednosti i stavovi te kulture internaliziraju i tako utječu na ponašanje siromašnih. To znači da poboljšanje životnih izgleda siromašnih pretpostavlja socijalnu politiku koja je usmjerena prema promjeni ovih supkulturnih obilježja. S druge strane, socijalna izolacija ne podrazumijeva samo odsutnost kontakata između klasnih ili etničkih grupa nego i stav da priroda ovoga kontakta utječe na život onih koji žive u područjima koncentriranoga siromaštva. Socijalna izolacija implicira ograničene izgleda u pogledu ekoloških uvjeta života, pristupa poslovima i informacijama koje se tiču tržišta rada, izbora partnera prikladnih za ženidbu/udaju, uključenosti u kvalitetne škole,

usvajanja konvencionalnih modela uloga. Za razliku od siromašnih pripadnika donje klase, čije je siromaštvo rezultat niskih zarada, obiteljskih obilježja, kraćeg i dužeg izbjavanja s tržišta rada, za članove potklase (Rome) siromaštvo i nezaposlenost nerijetko su permanentna stanja (događa se da mnogi Romi cijeloga svoga radno aktivnoga razdoblja ne uđu u formalnu zaposlenost). Osim toga, kada su i prijavljeni kao nezaposleni, postoje sumnje oko motiva njihova registriranja (registriranje kod službi za zapošljavanje može biti motivirano nastojanjem da se ostvari određeno socijalno pravo, kao što je socijalna pomoć, a manje željom da se posao zaista i pronade). Koncept potklase ne može se primijeniti na sve Rome, nego na neke romske zajednice ili na dijelove tih zajednica.

Je li moguć bijeg iz “začaranoga kruga” siromaštva?

Prilikom planiranja mjera ublažavanja romskoga siromaštva treba imati na umu višedimenzionalne korijene romskoga siromaštva i heterogenost romske populacije (Romi se razlikuju po svojim etničkim, profesionalnim, religijskim i ekonomskim karakteristikama). Različiti uzroci romske deprivacije utječu jedni na druge u začaranu krugu siromaštva i socijalne isključenosti. Romsko siromaštvo jest dijelom povezano s niskim obrazovanjem, ograničenim mogućnostima radne participacije i velikim obiteljima, ali je povezano i s manjinskim statusom, odnosno s brojnim dimenzijama socijalne isključenosti. Za Rome biti siromašan ne znači samo biti bez novca nego imati lošu radno tržišnu i obrazovnu situaciju, neadekvatno stanovanje, dugačku povijest problematičnih odnosa s većinskom grupom. Razina siromaštva nerijetko je povezana s marginalizacijom romskih naselja (problem prostorne segregacije). Romi koji žive u udaljenim i segregiranim zajednicama imaju znatno manje izgleda da sudjeluju u formalnoj ekonomiji ili da se koriste socijalnim uslugama (obrazovnim, zdravstvenim). Geografska i socijalna isključenost važni su korelati romskoga siromaštva.

Djelotvorna borba protiv romskoga siromaštva nužno je upućena na razna područja i uključivala bi široki skup aktivnosti, među kojima treba izdvojiti sljedeće:

- poboljšati stambene uvjete izgradnjom infrastrukture i razvojem javnih usluga, posebice u udaljenim i izoliranim romskim naseljima (razvoj cesta i telekomunikacija). Unapređenje stambenih uvjeta također pretpostavlja razjašnjenje vlasničkih prava oko zemljišta na kojem Romi žive i poticanje lokalnih vlasti da pružaju usluge u samim romskim zajednicama.

- povećati šanse zapošljavanja i zarađivanja Roma njihovim uključivanjem u trening programe, dosljedno antidiskriminacijsko zakonodavstvo i poticanje poslodavaca da zaposle Rome. Sigurno da će se visoka romska nezaposlenost teško smanjiti, ne samo zbog nesklonosti poslodavaca prema romskim radnicima nego i zbog motiva dijela Roma da se registriraju kao nezaposleni. Poznato je da se dio Roma registrira u zavodima za zapošljavanje kako bi ostvarili određena socijalna prava.
- poticati školovanje romske djece ublažavanjem ili uklanjanjem zapreka koje obeshrabruju romsku djecu da uđu ili ostanu u obrazovnom procesu (ponekad romska djeca nemaju dovoljno hrane, odjeće ili podrške da nastave obrazovanje). Povećati uključenost romske djece u predškolske institucije i olakšati pohađanje srednje škole.
- poboljšati pristup zdravstvenoj skrbi zdravstvenim informiranjem, zdravstvenim kampanjama, češćom prisutnošću zdravstvenih službi u romskim naseljima. S obzirom na uvjete života, Romi su izloženiji nekim bolestima od ostalih, što znači da treba sustavnije pratiti njihovo zdravstveno stanje. Uostalom, prosječno trajanje života Roma za jednu je trećinu kraće od prosječnoga životnog vijeka ostalih skupina. Nužno je povećati svijest o važnosti zdravlja, posebice reproduktivnog. Aktivnosti povezane sa zdravljem treba provoditi poglavito među djecom.
- baviti se problemima socijalne isključenosti Roma antidiskriminacijskim zakonodavstvom i praksom. Upoznati neromsku javnost sa životnim problemima Roma kroz multikulturno obrazovanje i učenje o romskoj povijesti i kulturi. Sociokulturni faktori utječu na pristup Roma socijalnim uslugama ili na njihovu komunikaciju s pružateljima usluga. Zbog slabijega poznavanja jezika ili izražavanja Romi mogu imati poteškoća u komunikaciji s učiteljima, liječnicima, lokalnim ili državnim službenicima. Slaba komunikacija i ukorijenjeni stereotipi – i među Romima i među ostalima – pothranjuju međusobno nepovjerenje. Gotovo da nema Roma koji rade u javnim službama, koji bi na taj način pridonosili premošćivanju jaza između kultura.
- transformirati programe socijalne pomoći tako da ne stvaraju “kulturu socijalne ovisnosti” i “zamku siromaštva” (da ne obeshrabruju radnu inicijativu korisnika). Već je istaknuto da je socijalna pomoć važan izvor prihoda Roma i da su Romi prezastupljeni među korisnicima socijalne pomoći. Treba u većoj mjeri ugraditi komponentu rada u programe pomoći (javni radovi), kako bi se poboljšale i stekle radne vještine te kako bi se

podigla razina upošljivosti. Isto tako treba voditi računa o namjenskom trošenju sredstava socijalne pomoći, jer je u mnogim romskim naseljima sa siromaštvom povezan alkoholizam i drugi oblici neprihvatljiva ponašanja.

- integrirati Rome u institucije širega društva (obrazovne, ekonomske, socijalne, političke). Kao što neki autori upozoravaju (Šporer, 2004.), treba razlikovati isključenost iz zajednice i grupa kojima pojedinci pripadaju od isključenosti iz društva i društvenih institucija. Participacija u društvenim institucijama temelj je društvenoga statusa i osiguravanja materijalnih pretpostavki života. Osim toga, uključenost u institucije širega društva omogućuje interakciju s članovima neromskih i drugih romskih skupina, participaciju u dominantnim vrijednostima društva. Intervencije trebaju biti usmjerene na pružanje više šansi za inicijativnost Roma te za smanjenje njihove izolacije i društvene isključenosti. Različiti odnos i odgovornost prema vlasništvu i različiti kulturni obrasci stvorili su specifičnu socijalnu strukturu koja se temelji na srodničkim vezama. Specifični normativni i kulturni sustav Roma Vašečka i Radičova (2001.) nazivaju "strategija permanentnog provizorija". Obrazovanje u institucionalnom obliku protivi se strategiji provizorija. Kao što autori ističu, obrazovne i ekonomske institucije nemaju ekvivalenta u institucionalnoj strukturi romske zajednice. Posrijedi su dva tipa organizacije i socijalnoga funkcioniranja. Uključivanje u domenu rada i obrazovanja znači "asimetričan" proces, jer se od Roma traži da se prilagode institucijama u čijem uspostavljanju uopće nisu sudjelovali. Tradicionalni (prevladani) obrasci ponašanja stvaraju probleme više u urbanim sredinama.
- osigurati uključivanje Roma u projekte koji utječu na njihov život. Nužno je aktivno sudjelovanje Roma u projektima koji su namijenjeni njima. "Izbavljenje" iz siromaštva i izolacije teško se može ostvariti isključivo izvana, bez angažmana samih Roma.

Socijalna isključenost Roma očituje se, prije svega, u izostanku materijalne sigurnosti, pod kojom se razumijeva dostupnost hrane, odjeće, stanovanja i drugih osnovnih potreština. Međutim, postizanje materijalne sigurnosti samo je preduvjet za ostvarenje socijalne sigurnosti i za ispunjavanje sekundarnih potreba (obrazovnih, kulturnih, potrebe za samopotvrđivanjem itd.). Proces modernizacije romskih zajednica ne mogu biti usmjereni samo na materijalne aspekte života. Temeljna pretpostavka za socijalnu sigurnost jesu socijalni kontakti, kao jedini način uključivanja u socijalnu organizaciju društva. Romi, koji su si-

lom prilika orijentirani na materijalnu sigurnost, nisu kadri sami osigurati sudjelovanje u neformalnim socijalnim mrežama, stoga im je potrebna pomoć raznih društvenih aktivista.

Zoran Šućur
**Siromaštvo kao sastavnica
sociokulturnog identiteta
Roma**

¹ Vašečka i Radičova (2001.) navode sljedeća obilježja potklase: dugotrajna nezaposlenost, isprekidana ili nepostojeća radna karijera, isključiva prisutnost na sekundarnom tržištu radne snage, ovisnost o socijalnim naknadama i aktivnostima sive ekonomije, opća rezignacija, nizak stupanj poštovanja autoriteta, nizak stupanj socijalne samokontrole, slabo izgrađena radna etika.

BILJEŠKA